

Теоретичні та практичні аспекти захисної промови як засобу психологічного впливу в умовах судових дебатів

Л.В. Шульга

адвокат, здобувач,
Національна академія
внутрішніх справ України

Науковий керівник

Л.І. Казміренко,
кандидат психологічних
наук, професор,
професор кафедри
юридичної психології,
Національна академія
внутрішніх справ України

У статті критично проаналізовано деякі підходи до сутності захисної промови адвоката, запропоновано власне визначення, розглянуто основні методи психологічного впливу адвоката на учасників судових дебатів під час проголошення захисної промови.

В статье критически проанализированы некоторые подходы к сущности защитной речи адвоката, предложено собственное определение, рассмотрены основные методы психологического воздействия адвоката на участников судебных прений во время произнесения защитной речи.

Within this article were critically analyzed some approaches to the nature of protective speech advocate, proposed his own definition, and the basic methods of psychological influence a lawyer during the declaration of protective speech to participants in judicial debate.

Ключові слова: захисна промова, судові дебати, методи психологічного впливу, учасники судових дебатів.

Постановка проблеми

Успішний виступ адвоката в суді неможливий без достатнього знання законів психології, педагогіки, права та логіки. Останні дають можливість розкрити психологічну сутність досліджуваних подій, виявити внутрішні причини та спонукальні мотиви вчинків, визначити найбільш доцільні засоби і методи виховного та попереджувального характеру. Нині в науковому полі спостерігається відсутність систематизації досліджень, присвячених практичним аспектам захисної промови як засобу психологічного впливу в умовах судових дебатів, що зумовлює необхідність проведення наукових пошуків у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Нині в науковій літературі існує значна кількість робіт, присвячених захисній промові адвоката та її психологічному значенню. Зокрема, слід виділити наукові здобутки таких учених, як С.Д. Абрамович, В.В. Молдован, М.Ю. Чикарькова, Т.Б. Гриценко, Р.С. Кацавець та інші. Не применшуючи значимість проведених ними досліджень, слід відзначити, що в

них не висвітлено особливості зміни психологічного сприйняття мови адвоката в сучасних умовах, сучасного стану судового процесу в Україні та інші аспекти, які тим чи іншим чином впливають на результативність захисної промови.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Результатом дослідження різних точок зору, представлених у науковій літературі з юридичної психології та інших суміжних наук, стало виділення позитивних і негативних рис захисної промови, а також недоліків, притаманних захисній діяльності сучасних адвокатів.

Варто зазначити, що нині спостерігається дефіцит спеціальної літератури, присвяченої підготовці та виголошенню захисних промов, психологічному аналізу найбільш удалих із них. Це є негативним явищем для судової практики, оскільки опубліковані на початку та в середині ХХ ст. збірники захисних промов адвокатів не враховують сучасні реалії, хоча актуальності, красномовності та переконливості вони, природно, не втратили.

Формулювання цілей статті

Метою статті є висвітлення теоретичних та аналіз практичних аспектів захисної промови як засобу психологічного впливу в умовах судових дебатів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Серед науковців відсутня єдність щодо тлумачення природи та складових захисної промови адвоката. Спробуємо проаналізувати існуючі підходи до визначення цього поняття та подати власне бачення.

Отже, на думку авторського колективу у складі С.Д. Абрамовича, В.В. Молдована, М.Ю. Чикарькової, захисна промова – це промова в судових дебатах, у якій з точки зору захисту підсудного надається аналіз доказів, викладаються міркування по суті обвинувачення, кваліфікації злочину, пропозиції про міру покарання, інші питання, що мають значення для правильного вирішення справи [6, с. 336].

На нашу думку, таке визначення є дещо обмеженим, оскільки в ньому не йдеться про те, у яких саме судових дебатах застосовується цей юридичний інститут, а також відсутня вказівка на психологічні аспекти впливу захисної промови на учасників дебатів.

Іншого підходу до тлумачення вказаного поняття притримується Т.Б. Гриценко. Так, на думку науковця, захисна промова – це промова, звернена до суду та інших учасників судочинства і присутніх у ході розгляду кримінальної, цивільної, адміністративної справи, у якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи [2, с. 84].

На нашу думку, таке визначення є надто загальним, оскільки стосується будь-якої судової промови; у ньому не розкривається основний зміст захисної промови адвоката, не визначаються її складові, а також не містяться вказівки на основну мету, яку переслідує ця промова.

Слушною є позиція Л.І. Казміренка щодо визначення природи захисної промови адвоката. Так, на думку автора, захисна промова становить собою виконання адвокатом покладеної законом функції захисту шляхом висловлення своєї думки щодо значення доказів у справі, наявності

пом'якшуючих чи обтяжуючих для підзахисного обставин, а також своїх міркувань із приводу застосування кримінального закону та міри покарання [9, с. 280]. На думку автора, на якість захисної промови впливає не тільки наявність у адвоката фахових знань і умінь, а також його загальна психологічна культура та психологічна підготовленість [9, с. 282].

На нашу думку, таке визначення є досить коректним стосовно психолого-правового змісту поняття захисної промови, але коло її застосування тут помилково обмежується лише кримінальним судочинством.

Тому, виходячи з вищевикладених підходів щодо визначення досліджуваної категорії, пропонуємо таке визначення поняття захисної промови адвоката. Захисна промова адвоката – це промова захисника в ході розгляду кримінальної, цивільної, адміністративної справи, у якій цілеспрямовано використовується сукупність методів психологічного впливу, спрямованих на висловлення власної позиції щодо значення доказів у справі, про наявність пом'якшуючих чи обтяжуючих для підзахисного обставин, а також своїх міркувань із приводу застосування закону та міри покарання.

Отже, визначивши юридичну природу досліджуваної категорії, зупинимося на особливостях і технології психологічного впливу під час проголошення захисної промови в умовах судових дебатів.

Головне завдання захисника під час проголошення захисної промови – переконати суд і всіх присутніх у залі судового засідання в правильності фактів, які ним тлумачаться, та обґрунтованості запропонованого рішення [3, с. 5]. Але для того, щоб переконати своїх слухачів, вплинути на них логікою аргументів і суджень, потрібно привернути їхню увагу, змусити слухати і сприймати сказане. З цієї метою в адвокатській практиці широко використовуються психологічні методи впливу на учасників судових дебатів.

Слід відзначити, що нині в науковій літературі, зокрема, у юридичній психології,

не існує єдиної точки зору щодо класифікації методів психологічного впливу.

На нашу думку, найбільш вдалим є підхід М.М. Руденка, відповідно до якого методи психологічного впливу класифікують за кількома критеріями:

1) відповідно до букви закону: правомірний, неправомірний (психічне насильство, погрози щодо застосування фізичного насильства, шантаж, введення в оману тощо);

2) за способами здійснення: вербальний, невербальний;

3) за стилем бесіди: спонукання, співробітництво, конфронтація;

4) за ступенем конфліктності: конфліктний, безконфліктний;

5) за завданнями, що вирішуються: попередження, розкриття злочинів;

6) за психічним явищем, на яке спрямований вплив: вплив на мотиваційну, пізнавально-інтелектуальну, емоційно-вольову сфери особистості;

7) за методами та засобами впливу на особу: переконання, навіювання, рефлексія, пред'явлення доказів та ознайомлення з фрагментами звукозапису іншої допитаної особи, постановка та зміна мислительних завдань, роз'яснення, використання психологічних особливостей особистості допитуваного, використання ефекту раптовості, «вільна розповідь», використання внутрішніх суперечностей у показаннях з метою викриття повідомлення неправдивої інформації, поєднання форсованого (прискороного) та уповільненого темпів допиту, прийоми надання допомоги особам, які повідомляють інформацію, для відновлення у їх пам'яті забутих подробиць і конкретних обставин події та правильного відтворення сприйнятого;

8) за інформаційно-пізнавальним значенням: спрямування поведінки та діяльності, регулювання, корегування [7, с. 142-143].

В адвокатській практиці під час проголошення захисної промови використовуються такі методи психологічного впливу на учасників судових дебатів [8, с. 56]: переконання, навіювання, метод прикладу, рефлексія, маніпуляція, атака та про-

грамування. Розглянемо більш детально визначені методи впливу.

Як слушно зауважує Н.Р. Бобечко, основною формою впливу в ході судочинства є метод переконання. Переконати людину дати правдиві показання або виконати необхідні дії – це довести їй безглуздість і помилковість іншої лінії поведінки. При цьому необхідно передбачити всі заперечення, бути готовим їх розглянути та спростувати. Зрозуміло, що переконання є найефективнішим при повній доведеності факту вчинення злочину, безсумнівності вини, за наявності системи обвинувальних доказів. Тут людина з логічних міркувань підтверджує очевидну для всіх істину [5, с. 97].

Психологічний вплив у формі позитивного прикладу за своїм характером наближається до переконання, однак має не прямий, а опосередкований характер [7, с. 146]. Так, під час виголошення захисної промови прикладом для народних засідателів і присяжних, які беруть участь у справі, може бути поведінка судді або самого адвоката, які проявляють об'єктивність, уважність щодо прав і законних інтересів учасників процесу.

Метод навіювання може бути реалізований у ситуаціях, коли адвокат під час проголошення захисної промови акцентує увагу учасників судових дебатів на особистості підсудної особи, зокрема, її якостях і вчинках, які були здійснені до відкриття справи. У такому разі нагадування про соціальну значущість підзахисного набуває характеру навіювання, яке цілком допустиме.

Сутність методу рефлексії полягає в тому, що особа, яка веде провадження у справі, подумки ставить себе на місце правопорушника або іншої особи і, аналізуючи їхні дії, висловлювання, робить висновки зі свого сприйняття [4, с. 145]. Тобто, рефлексія включає такі процеси, як опосередковане проникнення в чужу свідомість, її пізнання та моделювання можливої поведінки особи або групи осіб. Застосування методу рефлексії доцільно при усуненні суперечностей або перекинуванні у показаннях, а його ефективність залежить від

наявності даних про особу учасника процесу, характер розслідуваного злочину тощо.

Психологічна атака становить метод різноманітного, мінливого; швидкого, активного; багатослівного, багатозначного; невербального (мімічного та пантомімічного) впливу на психіку учасників судових дебатів із метою відключення логічного мислення: введення в стан розгубленості, з подальшим спонуканням людини до потрібної реакції.

Психологічне програмування становить метод одноманітного, константного; точного, наполегливого; однозначного, унікального; повільного, інертного впливу на психіку людини з метою створення алгоритмів її інтелекту та формування стереотипів поведінки (з наступним включенням потрібних програм через спеціальні коди доступу).

Психологічна маніпуляція – це метод двоїстого, композиційного; спритного, рішучого; двозначного; рівноважного, збалансованого впливу на психіку людини з метою постановки її в незручне становище необхідного вибору між двома альтернативами (між хорошою і поганою, хорошою і ще кращою, поганою і ще гіршою, хорошою і нейтральною, поганою і нейтральною) поведінки, вигідної маніпулятору [1, с. 12].

У літературі з юридичної психології також описуються методи психологічного впливу на особистість, які називаються

«психологічними пастками» чи «психологічними хитрощами». До них належать: відволікання уваги з метою «присипляння» пильності, емоційний експеримент, який має на меті перевірку емоційного впливу якого-небудь доказу, використання ефекту раптовості, поєднання форсованого та уповільненого темпу тощо.

Психологічний вплив як переконання є дієвим лише в обмеженій кількості випадків. Загалом використання засобів психологічного впливу потребує значної професійної майстерності та професійно-психологічної тренуваності, оскільки його застосування має на меті зміну уявлень чи поведінки партнера по діловому спілкуванню (процесуальної особи – в нашому разі) у бажаному для адвоката-захисника напрямі, нав'язуванні йому своєї позиції.

Висновки

Узагальнюючи вищевикладений матеріал, слід зазначити, що захисна промова в практиці діяльності адвоката має важливе та актуальне значення. У науковій літературі досі точаться жваві дискусії щодо сутності цієї категорії та її призначення. Особливої актуальності набула психологічна складова захисної промови, зокрема, її властивості, пов'язані з впливом на учасників судових дебатів. Так, у теорії та практиці є широкий масив різноманітних методів психологічного впливу, який потребує подальшого дослідження й узагальнення.

Список використаних джерел

1. Багдесарян С.Б. Социальная природа и гносеологическая сущность риторики / С.Б. Багдесарян // Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Ереванский государственный университет. – Ереван., 1971. – С. 12-18.
2. Гриценко Т.Б. Риторика: Навчальний посібник / Т.Б. Гриценко. – К.: НАУ, 2006. – 190 с.
3. Кацавець Р.С. Репліка захисника в судових дебатах / Р.С. Кацавець // Наука і практика. – 2012. – № 2 (137). – С. 7-12.
4. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. – Харьков: Консум, 1999. – С. 141-149.
5. Основи загальної та юридичної психології: Курс лекцій. Навч. посібник / Н.Р. Бобечко, В.П. Бойко, І.В. Жолнович, І.І. Когутич; за ред. В.Т. Нора. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 224 с.
6. Риторика загальна та судова: навч. посібник / С.Д. Абрамович, В.В. Молдован, М.Ю. Чикарькова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
7. Руденко М.М. Класифікація методів психологічного впливу в оперативно-розшуковій діяльності / М.М. Руденко // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 142-148.
8. Сергєич П. Искусство речи на суде / П. Сергєич. – М.: Юридическая литература, 1988. – 380 с.
9. Юридична психологія: підручник / Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко та ін. / за заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. – К.: КНТ, 2007. – 359 с.